

A testbe ágyazott beszéd

Miközben a Claude Lefort kegyeletes buzgalma jóvoltából szószerint a túlvilágról visszaérkezett Kivonatos előadásokat* és A világ prózáját olvassuk, mindezekelőtt egy pótolhatatlan veszteség keserves élményét éljük újra át. Nemcsak egy nagy filozófus halt meg Franciaországban, de — legalábbis egy időre — a filozófia is. „Tudomány“ vagy „ideológia“ (az utóbbihoz lebecsülő árnyalatot társítva) — ebbe az alternatívába akarta belegyömöszölni a gondolkodást a jelenkori neopozitivizmus. És éppen a megismerés eme korlátozása ellen lázad egész életművével Merleau-Ponty.

Nem mintha Merleau-Ponty a legkevésbé is figyelmen kívül akarta volna hagyni a jelenkori tudomány adatait. Matematika, biológia, embertudományok: mindig is a különféle tudományágak érintkezési, jobban mondva metszéspontján születtek meg és alakultak Merleau-Ponty eszméi, már első műve, A viselkedés struktúrája (*La structure du comportement*) óta. Merleau-Ponty az a gondolkodó, pontosabban az egyetlen gondolkodó, aki mindig hidat akart — és tudott — verni a pozitív tudás és a közé, amit ő maga valahol „teljes tapasztalatnak“ nevezett, s aminek a pozitív tudás része csupán. Tanulmányozta Saussure-t, felismerte Lévi-Strauss és Lacan jelentőségét, még mielőtt divatba jöttek volna.

De egyetlen — lényeges — pontban, mégpedig a filozófiai gondolkodás folytonossága és érvényessége tekintetében álláspontja eltér a mai strukturalizmusétól, hiszen „a filozófia nem meghatározott faja a tudásnak, hanem maga az éberség, amely megóv bennünket, nehogy megfeledekezünk a tudás egészének forrásáról“. A filozófus feladata semmiképpen sem ellentétes a tudóséval; előbbi egyszerűen emlékezetébe idézi utóbbinak saját körülményeit, létbeli helyzetét vagy — Merleau-Ponty egyik kedvelt kifejezésével élve — mindenféle megismerés megtestesült feltételét.

Sehol másutt nincs oly nagy szükség erre az elővigyázatosságra, mint a nyelvről való elmélkedés — napjainkban központi jelentőségű — területén, azon a területen, amely A világ prózája tanúsága szerint mindig is Merleau-Ponty érdeklődésének előterében állott. A dolog úgy áll, mintha a nyelvtudomány a „nyelv“ (*langue*) és a „beszéd“ (*parole*) nevezetes, Saussure-féle megkülönböztetésével a nyelvműködés rendszerének kidolgozását tűzte volna ki céljául. Merleau-Ponty filozófiai reflexiója ellenben a beszéd státusának kimerítő meghatározására irányul.

* *Résumé de cours, Collège de France, 1952—1960. Gallimard, 1968.*

Az egyszerűség kedvéért azt mondhatnók, hogy a filozófiai reflexió megpróbálja kijelölni a „beszélek“ kifejezés helyét az értelem rendjében, amiként sokáig arra törekedett, hogy a „gondolkodom“ kifejezéssel tegye ugyanezt. Szó sincs itt visszaesésről az idealizmusba — ezt azoknál kell keresnünk, akik a nyelvet, materializmus örvén, magától beszélő nagy gépezetté teszik meg, amely legszívesebben nem mondana semmit. Ellenkezőleg, a két szélső láncszem összekapcsolásának, a nyelvelmélet és a nyelvi gyakorlat újraegyesítésének a szándéka figyelhető meg: „A nyelvelméletnek utat kell találnia a beszélő alany gyakorlatához.“ A bensőség itt távolról sem a tiszta öntudat vagy a jelentés belső áttetszősége. „A beszélő »én« a testben lakozik.“ És: „Amikor beszélek, nem gondolom el, mit kell tennem: egész szervezetem összefog, hogy egybeillessze és kimondja a szavakat, amiként kezem is magától mozdul, hogy megfogjon valamit, ami hozzám ért.“

Csakis ez a testbe-ágyazottság teszi lehetővé, hogy az elvont nyelvi rendszertől eljussunk a kifejezés egyedi tényéig, a „működő vagy létrejövő nyelvig“. („Beszélő beszéd“ szemben a „beszélt beszéddel“ — olvashattuk már Az érzékelés fenomenológiájában.) Ama pillanat megragadásáról van szó, amikor a nyelvi műveletben és e művelet által megszületik a jelölő szándék, amikor „a hirtelenül szétagolódó, egyensúlyát veszítő nyelvi képződmény újraszerveződik, hogy tudomására hozza az olvasónak — és magának a szerzőnek is — azt, amit sem elgondolni, sem kimondani nem tudott azelőtt“. Érintkezési közeg a nyelv, mert az én és a másik túllépésének közege a testiségben („a testiség általánosa“, ahogy Merleau-Ponty csodálatosan kifejezi): de „a beszéd az énben beszél magát“, mert a beszéd egyben „az a felcseveztetés és visszavétel, amely újraegyesít önmagammal és a másikkal“. A jelölés eredendő hangtani szintjétől egészen az irodalmi kifejezésformáig mindenütt föllelhető a folytonos léttani alap, a világbanvaló-létel azonossága a nyelvben és az érzékelésben.

CHOMSKY JÖVENDŐBELI ÚTJA

Az embertudományok fejlődése — például a szimbolikus rendszerek kidolgozása — nem helyettesíti, hanem feltételezi a „megfelelő testi alap“ Merleau-Ponty-féle összefoglaló elméletét. A gondolkodás jelenlegi állásánál semmi sincs, ami hatálytalaníthatná a már Az érzékelés fenomenológiájában elért eredményeket (noha bárki megpróbálhat úgy tenni, mintha megfeledezett volna róluk). Nem képzelhető olyan irodalomelméleti s még kevésbé metafora-elmélet, amely ne az érzéki világról nyert alapvető tapasztalatban gyökereztetné a nyelvet, távol attól, hogy pusztá jelzések játékát lássa benne. Amikor pedig Merleau-Ponty azt írja a tudományról, hogy „maga az, ami legbiztosabban vezet vissza bennünket a beszélő alanyhoz“ — akkor ezzel már 1952-ben felvázolja Chomsky jövődöbeli útvonalát. És milyen fényesen igazolja őt az a Greimas is, aki Strukturális jelentéstana (Sémanlique structurale) bevezetőjében ily módon alapozza meg saját formalizálási törekvéseit: „Mi az érzékelésben kívánjuk megjelölni azt a nyelvészeten kívül eső területet, ahol a jelviszonyok értelme föllelhető.“ Merleau-Ponty eszméi napjainkban szenvedélyes érdeklődést ébresztenek azokban az amerikai filozófusokban, akik megcsömöröltek évtizedek logikai pozitívizmusától és különféle szcientizmusaitól. Elegendő odafigyelni a tudomány fejlődésére ahhoz, hogy az átmenetileg feledésbe merült Merleau-Ponty újra prófétává váljek saját hazájában.

SERGE DOUBROVSKY